

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Yagub Mahmudov (2019). *Azerbaycan Diplomasisi, Akkoyunlu ve Safevi Devletlerinin Avrupa Ülkeleri ile Münasebetleri (XV-XVII. Yüzyıllar)*. Çev. Sebahattin Şimşir. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay. *

Samet Zenginoğlu**

Diplomasi tarihi ve dış politika araştırmalarına dair bilgi ve kaynaklar, tarihsel gelişmelerin anlamlandırılması adına önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Yagub Mahmudov (1939-) tarafından kaleme alınan *Azerbaycan Diplomasisi, Akkoyunlu ve Safevi Devletlerinin Avrupa Ülkeleri ile Münasebetleri (XV-XVII. Yüzyıllar)* adlı eser, birincil kaynakları ön planda tutan geniş bir literatür ihtiva etmesi ile önem arz etmektedir. Yazar, *İravan Hanlığı-Rusya İşgali ve Ermenilerin Kuzey Azerbaycan Topraklarına Göç Ettirilmesi* ve *Real History and Confabulation on Great Armenia* gibi kitapları ile de Türkistan coğrafyasına dair dikkat çekici muhtelif çalışmalar kaleme almış bir isimdir. *Azerbaycan Diplomasisi* başlıklı eser, özellikle Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin Avrupa ülkeleri ile ilişkilerine odaklanmakta ve Osmanlı Devleti faktörü ile birlikte ilişkilerin takip ettiği güzergâhı ve gelişen denge politikalarını ortaya koymaktadır. Araştırmayı önemli kılan husus, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin araştırma konusu olmasıdır.

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
Zenginoğlu, Samet (2020). "Yagub Mahmudov (2019). Azerbaycan Diplomasisi, Akkoyunlu ve Safevi Devletlerinin Avrupa Ülkeleri ile Münasebetleri (XV-XVII. Yüzyıllar). Çev. Sebahattin Şimşir. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 92: 227-232.

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu – Adıyaman/Türkiye
szenginoğlu@adiyaman.edu.tr

Politik, ekonomik ve askeri açıdan bu ilişkiler çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Örneğin, ekonomik ilişkiler nazarında Azerbaycan ipeğinin, özellikle ham ipeğin, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde mühim bir etken olduğu ifade edilmektedir. Askeri ve politik açıdan ise, ortak tehdit olarak değerlendirilebilecek olan Osmanlı Devleti faktörü söz konusu olmuştur. Zira Osmanlı Devleti, Doğu ve Batı ülkeleri arasında süren geleneksel ticari ilişkiler yolunda güçlü bir engel olmakla birlikte, aynı zamanda ciddi bir askeri-politik tehlike olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepten dolayıdır ki, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin Avrupa ile ilişkilerinde bu ortak çıkardan söz etmek mümkündür.

Bu ortak çıkar haricinde, Avrupa'nın Safevi-Osmanlı ilişkilerine müdahil olup iki devleti her zaman savaş durumunda tutarak, doğrudan ucuz hammadde kaynakları ve pazarları ele geçirmeye çalışmış olduğu bir diğer gerçeği temsil etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın odaklandığı hususlardan birisi, Safevi-Osmanlı mücadelesinin, Osmanlı askeri kuvvetlerinin Avrupa cephesindeki başarılarına ciddi bir engel çıkartmış ve Avrupa'nın bu süreci çeşitli diplomatik hamlelerle kendi lehine inşa etme amacı gütmüş olduğudur. Bu kapsam dâhilinde çalışma altı bölümden oluşmakta ve birbiriyle ilgili/ilişkili bir biçimde Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devletleri ile Avrupa ilişkilerine dair sorunsallara odaklanmaktadır.

Problemin tespit edildiği ve birincil kaynakların değerlendirildiği birinci bölümde, bu konuya ilişkin literatüre katkı yapan isim ve eserlere dair kapsamlı bir tahlil yer almaktadır. Her ne kadar, Akkoyunlu ve Safevi devletleri özelinde kaleme alınmış eserlerin varlığı söz konusu olsa da, burada bunların büyük bir kısmının ilgili devletlerin dâhili ya da bölgesel meselelerini ele almış oldukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin uluslararası ilişkilerdeki önemli rolü göz ardı edilmiştir. Bu önemi ortaya koymak adına eserde bu konuya dair kaynaklar paylaşılmaktadır.

İkinci bölümde, Azerbaycan'ın Avrupa Devletleri ile diplomatik ilişkilerini doğuran tarihi şartlara yer verilmektedir. Şüphesiz, bu noktada ilk olarak ekonomik faktörler dikkat çekmektedir. Azerbaycan'ın Avrupa devletleri ile ilişkilerinin derin iktisadi kökleri söz konusu olmuştur. Nitekim eserde, ünlü İtalyan seyyah Marko Polo'nun XIII. yüzyılın ikinci yarısına dair bilgileri, Azerbaycan şehirlerinde çeşitli doğu ülkelerinden gelen tüccarlarla birlikte, Avrupalıların da ticaret yaptıklarını göstermektedir. Bir yüzyıl son-

ra Azerbaycan'da bulunan Kastilya elçisi Klavijo da benzer bir görüş ortaya koymaktadır. Bu gibi ifade edilen örnekler ortaya koymaktadır ki, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Azerbaycan'da çeşitli zanaat sahaları, özellikle ipekçilik çok gelişmiştir ve Azerbaycan topraklarındaki ticaret merkezleri Avrupa-Asya ticari ilişkilerinde önemli bir konumda yer almışlardır. XV. yüzyılda ifade edilen ekonomik ilişkiler daha da gelişmiştir. Timur'un Bağdat'ı ele geçirip dağıtması, diğer taraftan Tebriz'in dış ticaret alanının genişlemesini sağlamıştır. Dolayısıyla net bir şekilde ifade etmek gerekir ki, Azerbaycan toprakları XV. yüzyılda önemli bir ticaret güzergâhı/yolu olmuştur. Nitekim eserde, özellikle Tebriz-Bursa-İstanbul güzergâhına bu noktada vurgu yapılmaktadır.

Ekonomik ve ticari ilişkilerin yanında, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycan'ın Batı ülkeleri ile ilişkilerinde siyasi faktörlerin de rolü artmaya başlamıştır. Örneğin, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde Batı ülkeleriyle özellikle Venedik Cumhuriyeti ile geniş diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Siyasi ilişkilerin gelişmesindeki temel faktör ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi topraklarını genişletme siyaseti olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Trabzon Rum Devleti'ni ortadan kaldırması, Akkoyunlular için ciddi bir darbe olmuştur. Çünkü Trabzon, Akkoyunlular için ticari anlamda tek çıkış yoludur. Aynı zamanda Trabzon Rum Devleti, Osmanlılara karşı Akkoyunlu Devleti'nin müttefiki konumunda yer almıştır. Diğer yandan, Karaman meselesi Akkoyunlu-Osmanlı ilişkilerini deyim yerindeyse son radeye getirmiştir. Çünkü Karaman toprakları da Akkoyunlu Devleti için politik, askeri ve ekonomik açıdan stratejik bir noktada yer almıştır. Zira burası da Trabzon'un düşmesinin ardından Akdeniz'den çıkış yoludur. Fakat Karaman toprakları, benzer şekilde Osmanlı Devleti için de önem arz etmiştir ve 1468 yılının yazında Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed), bütün askeri kuvvetlerinin başında Karaman'a hücum etmiş ve bu devletin varlığına son vermiştir. Avrupa perspektifinden bakıldığında, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti Avrupa ülkeleri için de ciddi dış-siyasi tehlike olmuştur. Dolayısıyla Türkiye meselesi, bu devletlerin dış siyasetindeki esas meseleyi teşkil etmiştir.

Bu mesele nazarında üçüncü bölüm, Akkoyunlu Devleti'nin Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkilerinin XV. yüzyılın ikinci yarısındaki boyutunu analiz etmektedir. Özellikle Avrupa boyutunda, İstanbul'un fethinin ardın-

dan Roma ve Papa eksenli ortak “öteki” ne karşı birleşme çabaları müşahede edilmiştir. Fakat bu çabalar, Avrupa’da büyük Osmanlı karşıtı blokun oluşturulması ile neticelenmemiştir. Bu durumun en önemli nedeni olarak, Batı devletleri arasındaki derin ihtilâflardan ve bu ihtilâfları temellendiren dini bölünmüşlükten söz etmek mümkündür. Dini boyut önem arz etmektedir, çünkü Osmanlı fetihlerine herkesten çok maruz kalan Balkan Slavları ve Yunanlılar arasında Katolik mezhebine olan derin nefretten söz edilmektedir. Bu gelişmelere karşın, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Akkoyunlu devleti Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. İlgili dönemde Akkoyunlu dış siyasetinin baş meselesi, Osmanlı Devleti’ni mağlup edip, ülkenin uluslararası ticari münasebetlerini düzeltmek olmuştur. Bu amaçla Uzun Hasan, öncelikle iç politikada bir dizi reform girişiminde bulunmuştur. Dış politikada da Venedik Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Lakin 1472-1473 yıllarında Akkoyunlu Devleti’nin Osmanlı’ya karşı başlattığı savaşta Venedik Cumhuriyeti Akkoyunlu Devleti’ne askeri destek vermemiştir.

Eserde, 1472-1473 yılları Akkoyunlu-Osmanlı savaşının önemli tarihi sonuçları yer almaktadır. Lakin bu tarihi tahlillerin yanında yazar, kardeş Azerbaycan ve Türk halklarının askeri, siyasi ve iktisadi potansiyellerini karşı karşıya koymak, kudretli Türk devletlerini, Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerini birbirinin eliyle zayıflatmak noktasında Batı diplomasisinin parçala-yönet siyasetinin zaferine dikkat çekmektedir. Osmanlı’ya karşı 1472-1473 yılları savaşlarından sonraki devirde Avrupa ülkeleri ile diplomatik münasebette Akkoyunlu devleti tarafından önceki gibi hareketlilik görülmemiştir. Ocak 1478 tarihinde Uzun Hasan’ın ölümü ile Venedik Cumhuriyeti ve diğer Batı devletlerinin Osmanlı Devleti’ni aslında Akkoyunlu Devleti’nin eli ile mağlup etmek planı ise geçici olarak sona ermiştir.

Dördüncü bölüm, Akkoyunlu devletinin ardından XVI. yüzyılın başlarından itibaren Safevi Devleti’nin Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini değerlendirmektedir. Akkoyunlu Devleti’nin Osmanlı’ya karşı savaşta (1472-1473) mağlup olmasını müteakiben merkezileştirilmiş Azerbaycan devleti kurmak gibi önemli bir tarihi vazifenin yerine getirilmesi yolunda sıradaki adım, XVI. yüzyılın başlarında Safeviler sülalesinin kurucusu Şah İsmail’in hâkimiyeti yıllarında (1501-1524) atılacaktır. Fakat diğer yandan, Safevi Devleti’nin kuvvetlenmesi Osmanlı Devleti’nin Güney Kafkasya’yı, özellikle ham ipeğin vatanı olan Azerbaycan’ı ve İran’ı ele geçirmek siyasetine zıt

bir süreç teşkil etmiştir ve bu dönemden itibaren Safevi-Osmanlı farklılıklarına dair fay hatları derinleşmeye başlamıştır. Avrupa diplomasisi açısından bu tablo değerlendirildiğinde, Osmanlı'ya karşı mücadele içinde bulunan Venedik Cumhuriyeti de Osmanlı Devleti'ne karşı geleneksel müttefiki olan Akkoyunlu Devleti'nin yerine yeni, daha kuvvetli Safevi monarşisinin oluşmasını sevinçle karşılamıştır. Batı devletleri iki devlet arasında derinleşen fay hatlarından istifade etmiş, onların Doğu'da yerleşmelerine iki kuvvetli engel olan Safevi ve Osmanlı Türk devletlerini birbirinin eli ile zayıflatmış ve kendi siyasetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu bölümde, özellikle bu siyaset çerçevesinde inşa edilen diplomatik hamleler yer almaktadır.

Beşinci bölüm, XVI. yüzyılın diğer evresinde Safevi Devleti'nin diplomatik ilişkilerini analiz etmekte ve bu yüzyılın otuz ve ellili yıllarına odaklanmaktadır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin doğudaki rakibi olan Safevi Devleti artık onun için eskisi gibi tehlikeli olarak değerlendirilmemektedir. Nitekim Çaldıran yenilgisi ve Şah İsmail'in vefatının ardından Safevi Devleti zayıflamış, ekonomik durum kötüleşmiştir ve devlet yaklaşık on yıl kadar süren (1524-1534) iç savaş dönemi yaşamıştır. Lehine bir görünüm arz eden bu konjonktürde Osmanlı Devleti, XVI. asrın yirmili yıllarında yeni, daha geniş askeri faaliyetler devrine başlamıştır. Fakat ticari açıdan benzer bir avantajlı görünümünden söz etmek çok da mümkün olmamıştır. Coğrafi keşifler neticesinde uluslararası ticaret yollarının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin stratejik durumuna büyük bir darbe vurmuştur. Yazar, bu süreci değerlendirirken bir kez daha Safevi-Osmanlı savaşlarında kazananın esas itibarıyla Avrupa olduğunu vurgulamaktadır. Zira yarım asır kadar devam eden Safevi-Osmanlı savaşları devri Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli çağıdır ve Batı diplomasisi bu dönemde Avrupa'da Türk ilerlemesinin önüne geçmeyi başarmıştır. Bu görüşü teyit etmek açısından ise şu misal verilmektedir: Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman, hâkimiyeti altında dış ülkelere karşı on üç kez sefere çıkmış olup, bunun sadece üçü Safevi Devleti'ne karşıdır ve Safevi Devleti'ne karşı yapılan bu üç askeri faaliyet diğer on savaştan daha uzun sürmüştür. Dolayısıyla yazara göre, iki kuvvetli Türk devleti düşman fetvasına uyup karşı karşıya gelmiş ve onları kızıştıran Batı Avrupa sömürgecileri ise kendi çıkarları lehine hareket etmişlerdir.

Altıncı bölüm, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Safevi Devleti ve Avrupa ilişkilerini ele almakta ve 1578-1590 yılları Safevi-Osmanlı

savaşı döneminde Batı devletleri ile diplomatik ilişkilere odaklanmaktadır. 1578-1590 yıllarında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında on iki yıl kadar devam edecek olan yeni savaşlar dönemi başlamıştır. Batı ile ilişkiler nazarında, 1579 yılının sonlarında Safevi Devleti tarafından Venedik'e yedi kişiden ibaret bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Bunun yanı sıra, Safevi Devleti, 1578-1590 yılları esnasında İspanya, Portekiz ve Papalık'ı da Batı'dan Osmanlı aleyhine harekete geçirmeye çalışmıştır. 21 Mart 1590 tarihinde iki taraf arasında İstanbul Antlaşması imzalanmış olsa da Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ni mağlup etmek siyaseti ve Safevi Devleti'nin Batı ülkeleri ile münasebetlerinin daha da artması söz konusu olmuş ve Şah Abbas (1587-1629) iç reformların yanı sıra dış politikada da hamleler geliştirmiştir. Dış politikada, Batı Avrupa ülkelerine gönderilen Safevi diplomatları, Şah Abbas'ın emrinde iki önemli meseleye yönelmişlerdir. Avrupa ülkeleri ile ticari faaliyetlerin geliştirilmesi ve Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupada koalisyon oluşturulması. Bu noktada bu bölümde, ilgili diplomatik ilişkilere/girişimlere yer verilmektedir. Sonuç olarak yazar, XV. yüzyıldan başlarından başlayarak, birbirinden kudretli meşhur Türk-İslam komutanlarının, Emir Timur ile Yıldırım Bayazıd'ın, Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed'in, Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in, Şah Tahmasb ile Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük hataları neticesinde kuvvetli Türk İslam Devletleri, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devletleri'nin birbirini zayıflatmış olduklarını ifade etmekte ve bu süreçte Batı'nın göz ardı edilemez etkisine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eserin sonuç kısmında bu yaşanan zaman dilimi kapsamı ve sonrasında kimin kazandığı ve kimin kaybettiği sorgulanmaktadır.

Azerbaycan Diplomasisi, Akkoyunlu ve Safevi Devletlerinin Avrupa Ülkeleri ile Münasebetleri (XV-XVII. Yüzyıllar) adlı çalışma özellikle Türk tarihi ve diplomasi tarihi çalışmaları açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devletleri ile Avrupa ülkelerinin, özellikle de Venedik'in bölgeye yönelik ekonomik ve politik gayeleri doğrultusunda inşa ettikleri diplomatik süreçler de -birincil kaynaklar ekseninde- eserde ortaya konan dikkat çeken hususlardır. Eserin, ilgili konularda çalışan araştırmacılar ya da konuya dışarıdan ilgi duyan okurlar için faydalı olacağı kuşkusuzdur.